

Законотворчість: законопроекти // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55478.

10. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс] / МОН пропонує на громадське обговорення // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/39066-mon-proponue-na-gromadske-obgovorennya-proekt-kontseptsiyi-rozvitku-osviti-ukrayini-na-period-20152025-rokiv>.

11. Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність» [Електронний ресурс] / Зв'язки з громадськістю: громадське обговорення: 2015 // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1421144886/1424702227/>.

12. Садковий В. П. Державні механізми стандартизації в галузі професійної освіти як запорука якості підготовки фахівців / В. П. Садковий // Держава та регіони: серія державне управління. – 2013. – № 3 (43). – С. 78–82.

13. Семиноженко В. Оцінки та напрями реформування системи державного стимулювання науково-освітнього розвитку України [Електронний ресурс] / В. Семиноженко, С. Архієреєв // Регіональний філіал НІСД у м. Харкові. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juli/24.htm>.

14. Фернандес-Араос К. 21 век: нужны люди с потенциалом [Электронный ресурс] / К. Фернандес-Араос // Harvard Business Review Россия. – Режим доступа: <http://hbr-russia.ru/upravlenie/upravlenie-personalom/a14222/#>.

УДК 351.82:338

Пугач А. М., к.т.н., доц., ДДАЕУ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Визначено основні концепції розвитку аграрного потенціалу згідно досвіду європейських країн. Надано характеристику економічному та соціальному потенціалам сільських територій. Визначено основні групи чинників, що впливають на сільськогосподарську зайнятість. Наведено статистичні данні щодо фінансового результату від основної діяльності сільськогосподарських підприємств. Запропоновано основні напрями державного сприяння відтворенню людських ресурсів в процесі забезпечення розвитку аграрного потенціалу України.

Ключові слова: *аграрний ресурсний потенціал, аграрна сфера, аграрний сектор, людські ресурси, сільськогосподарські підприємства, економічний потенці-*

ал, аграрне виробництво, сільські території, соціальний потенціал, сільськогосподарська зайнятість.

The basic concept of the development of the agricultural potential in accordance with the experience of European countries. Characterized by economic and social potential of rural areas. The main groups of factors that influence agricultural employment. The statistical data on the financial results of main activity of the agricultural enterprises. The main directions of the state to promote the reproduction of human resources in the process of development of the agricultural potential of Ukraine.

Keywords: *the agricultural resource potential of agrarian sphere, agriculture, human resources, agricultural enterprises, economic potential, agricultural production, rural areas, social potential, agricultural employment.*

Постановка проблеми. Розглядаючи людські ресурси в системі забезпечення розвитку аграрного потенціалу слід зазначити, що з точки зору виробничих систем пріоритетними елементами людського капіталу є здатність людини до праці, рівень професійної освіти, наявність знань і виробничого досвіду, тобто тих елементів, що формують трудовий потенціал людини. З позицій же забезпечення розвитку аграрного потенціалу пріоритетними елементами людського капіталу є елементи, що формують соціально-адаптивний і культурно-моральний потенціал людини. Таке зміщення пріоритетів обумовлено стратегічними цілями, що регламентують діяльність аграрних господарюючих суб'єктів і територіальних утворень. Якщо для перших стратегічна мета, як правило, полягає в стійкому отриманні максимальної суми прибутку, то для інших – у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку конкретної території, підвищення рівня зайнятості населення та рівня його життя.

У цьому зв'язку питання використання та формування людських ресурсів слід розглядати в декількох площинах: у площині функціонування виробничої системи аграрного господарюючого суб'єкта і в площині розвитку конкретних територіальних утворень. Стосовно аграрного сектору для опису територіальних утворень використовують такі поняття як сільські території, сільські поселення та сільські населені пункти. Відтворення людських ресурсів аграрної сфери еволюційно розвивається, причому специфіка його формування та використання залежить від рівня розвитку самого аграрного потенціалу і територій на яких здійснюється аграрне виробництво і розміщується сільське населення.

Постановка завдання. Розвиток аграрного потенціалу є складним, багатостороннім і досить суперечливим процесом, наслідки якого для сільських територій та сільських соціумів далеко не однозначні. У зв'язку з чим треба розрізняти економічний і соціальний розвиток. Економічний розвиток пов'язаний з функціонуванням на сільській території тих чи інших видів економічної діяльності, з появою нових видів діяльності, соціальний – з фо-

рмуванням умов життєдіяльності людей і розвитком людських ресурсів. Хоча економічний і соціальний розвиток досить тісно взаємопов'язані, між ними не можна ставити знак рівності. Успіхи економічного розвитку можуть трансформуватися, а можуть і не трансформуватися в поліпшення умов життя населення.

У той же час, соціальний розвиток території в певній мірі можливий і без активної економічної діяльності, хоча очевидно, що потенціал подібного розвитку досить жорстко обмежений. Неоднозначні тут і причинно-наслідкові зв'язки - хоча традиційно вважається, що економічні умови формують передумови для соціального розвитку, цілком можлива і зворотня залежність: поліпшення умов життєдіяльності людей робить територію привабливою для бізнесу, в той час як соціальна деградація не дозволяє реактивізувати навіть ті можливості економічного розвитку, які є в наявності. Тому, в роботі ставиться завдання визначити основні положення механізму відтворення людських ресурсів в процесі забезпечення розвитку аграрного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи досвід європейських країн потрібно виділити три концепції розвитку аграрного потенціалу. Концепція, що ідентифікує розвиток аграрного потенціалу із загальною модернізацією агропродовольчого комплексу та сільського господарства. Ця концепція ставить в основу розвиток насамперед аграрного сектора. Концепція, що пов'язує сільський розвиток тільки зі скороченням відмінностей між відсталими сільськими районами і рештою галузей економіки (концепція зближення). Концепція, що ідентифікує розвиток сільських районів з сільським розвитком в цілому, на основі використання всієї кількості ресурсів, які є в наявності в даному районі (фізичних, людських, ландшафтних, природних, та ін.), і інтеграції між всіма галузями та компонентами на місцевому рівні. Зазначена концепція використовує можливості сільської території в найбільш поширеному її розумінні. Визначеним концепціям відповідають три різні та не формалізовані моделі, що використовуються з метою пояснення політики розвитку всіх сільських територій.

Галузева модель, що характеризує сільський розвиток через розвиток аграрного потенціалу, базується на тому, що цілі державної політики підтримки аграрного сектору або, в більш загальному вигляді забезпечення розвитку аграрного потенціалу, полягають у тому, щоб посилити конкурентоспроможність виробничих структур, особливо шляхом збільшення розмірів виробництва. Рушійною силою цієї моделі є «професійне» аграрне підприємство і відповідно аграрний виробник, який прагне займатися виробництвом на умовах повної зайнятості. Сільські території при цьому розглядаються в якості сукупності ресурсів для аграрного виробництва, та в якості резервуару для розвитку різноманітних виробничих процесів у аграрній сфері, а поняття «аграрний розвиток» практично ототожнюється з поняттям «простір для розвитку аграрного виробництва».

Перерозподільча модель використовується в тих випадках, коли державна аграрна політика орієнтована на ліквідацію або згладжування початкового відставання розвитку сільських територій від міських, а сільського господарства від інших галузей економіки в силу специфічних соціально-економічних умов. Ця модель концентрується на розробці цільових програм дозволяють забезпечити ефект перерозподілу фінансових коштів як за допомогою інструментів прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і за допомогою структурної підтримки. При цьому, реалізація даної моделі вимагає диверсифікації доходів аграрних підприємств, оскільки аграрне виробництво не може бути єдиним джерелом фінансування розвитку сільських територій.

Територіальна модель описує розвиток аграрного потенціалу як формування взаємозв'язків всередині локальної територіальної економіки. Ця модель розвитку не походить з галузевих інтересів, не орієнтується на перерозподіл ресурсів між територіями, а розглядає сільську територію у всій сукупності наявних соціально-економічних проблем [1, с. 304].

Специфіка економіки України полягає в нерівномірному і неодноточному проходженні стадій сільського розвитку в різних куточках величезної країни, так що навіть в рамках одного регіону можна зафіксувати існування різних типів господарювання на землі.

Економічний потенціал сільської території складається з його природного потенціалу, з наявності на території господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм, що здійснюють всі види виробничої діяльності (виробничий потенціал); з наявності економічно активного населення, яке може бути залучено в процес виробництва як безпосередньо на сільській території, так і за її межами; з володіння факторами, що роблять конкретну територію інвестиційно-привабливою.

Соціальний потенціал обумовлюється демографічним потенціалом території (питома вага дітей та молоді, тривалість життя, рівень міграції і т.д.); потенціалом соціальної інфраструктури; історико-культурним та національно-побутовим потенціалом тієї чи іншої місцевості.

Очевидно, що з точки зору отримання доходів і створення економічного базису відтворення ключовими є природний і виробничий потенціал аграрних територій. Але якщо природний потенціал аграрної території визначається природною родючістю ґрунтів, кліматичними умовами, рельєфом місцевості, наявністю запасів корисних копалин і т.д., то виробничий потенціал визначається, в першу чергу, ресурсним потенціалом господарюючих суб'єктів, що формують сектор виробництва аграрної продукції, до числа яких відносяться агропромислові інтегровані структури (агрохолдинги, агрофірми тощо); сільськогосподарські організації (товариства, кооперативи і т.д.); селянські (фермерські) господарства та господарства населення.

Поряд з господарюючими суб'єктами, що спеціалізуються на веденні сільськогосподарського виробництва, у формуванні виробничого потенціалу

аграрних територій беруть участь підприємницькі структури, які здійснюють інші види економічної діяльності (промислове виробництво, переробка продукції, народні промисли, транспортні послуги і т.д.). Крім цього виробничий потенціал аграрних територій визначається їх місцем розташування щодо транспортної інфраструктури, великих населених пунктів, місць переробки або реалізації аграрної продукції і т.д. Саме виробничий потенціал аграрних територій є найважливішим чинником забезпечення як сільськогосподарської, так і несільськогосподарської зайнятості сільського населення.

Н. М. Олійник [2, с. 275] визначає дві групи чинників, що впливають на сільськогосподарську зайнятість: фактори попиту і фактори потреби. Фактори попиту описують ситуацію, коли для зайнятих в аграрній сфері з'являється вигідна можливість зайнятості в несільськогосподарському секторі. Фактор потреби описує ситуацію, коли недостатні доходи в сільському господарстві змушують шукати інший додаткове і часто низькооплачуване джерело в несільськогосподарському секторі. Іншими словами, сільське населення переключається на позааграрні види діяльності під тиском двох видів чинників: або попит на результати цієї діяльності веде до зростання доходів від неї понад рівень доходу від сільського господарства, або населення шукає можливі додаткові джерела доходу в умовах потреби.

Слід зазначити, що фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) у 2014 р. становив 34,5 млрд. грн. прибутку проти 12,3 млрд. грн. у 2013 р., рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 26,3% проти 11,4% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства і надання послуг у рослинництві і тваринництві отримали 81,5% підприємств, у середньому на одне підприємство сума прибутку становила 5,8 млн. грн. (у 2013 р. – відповідно 64,3% і 3,2 млн. грн.). Водночас 18,4% підприємств отримали від сільськогосподарського виробництва збитки, сума яких у розрахунку на одне підприємство становила 3,5 млн. грн. (у 2013 р. – відповідно 31,2% і 2,2 млн. грн.) [3].

Заробітна плата в неаграрних секторах може бути як вище, так і нижче рівноважної ціни праці в аграрному секторі. У той же час на ринку праці в сільській місцевості присутні економічно активні люди, які не можуть конкурувати на ринку кваліфікованої праці і готові погодитися на будь-яку зайнятість з рівнем доходів нижче рівноважної ціни праці в аграрному секторі.

При оцінці можливості несільськогосподарської зайнятості сільського населення слід також враховувати рівень витрат, які змушений буде понести суб'єкт трудової діяльності при переході з аграрного сектора до неаграрного (витрати на отримання нової спеціальності, витрати пов'язані з переїздами в разі маятникової міграції, деякі початкові інвестиції і т.д.). В описаній вище моделі вартість переходу з аграрного сектору до неаграрного виробництва прийнята за нульову. Очевидно, що у випадку якщо витрати на перехід з одного сектора до іншого перевищуватимуть різницю між доходами в аграр-

ному секторі та неаграрних, то такий перехід в конкретних умовах буде економічно недоцільним.

Сучасний інституційний простір аграрного сектору України характеризується наступними основними особливостями: високим ступенем нестабільності самого соціального середовища, послабленням контролю з боку держави за дотриманням правових норм, впровадженням нових інституційно-правових змін, їх неактуальністю і нелегітимністю для великої частини домогосподарств; інституціоналізацією неформальних і неправових типів соціальних взаємодій; слабкістю протестного потенціалу індивідів, що зіткнулися з порушенням формальних правил господарської діяльності, їх нестабільністю і неформальністю.

Прийняті органами державної влади України щодо аграрної сфери носять фрагментарний, а іноді і помилковий характер, в них відсутня підтримка фундаментальних напрямків розвитку аграрного виробництва та виведення його з кризи. Замість комплексного підходу до вирішення завдань з підйому аграрного сектора економіки здійснюється впровадження вкрай неефективного механізму державного регулювання економічних відносин між галузями АПК України, банкрутство сільськогосподарських організацій і переділ майна; обезземелення селян; стимулювання імпорту продовольчих товарів, що веде до погіршення соціального становища селян.

Саме для подолання цих протиріч і було розроблено та винесено на суспільне обговорення Проект Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Після її доопрацювання та затвердження Кабінетом Міністрів України планується розробити Програму, яку буде винесено на розгляд Кабінету Міністрів України. Метою Програми є створення організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку аграрного сектору, стабільного забезпечення населення якісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловістю сільськогосподарською сировиною, виробництво продукції з високою доданою вартістю, нарощування обсягів на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства [4].

Специфіка існування і відтворення людських ресурсів багато в чому визначає специфіку їх формування та використання в процесі аграрного виробництва. З точки зору оптимальності функціонування виробничих систем з сезонним характером виробництва, основним принципом ефективного використання трудового потенціалу є неритмічність його споживання, тобто здатність системи до споживання праці в малих порціях (людино-дні, людино-години і т.д.). При такому рівні гнучкості системи використовується не весь потенціал трудових ресурсів, а тільки та його частина, яка необхідна для здійснення процесу виробництва в оптимальних для системи масштабах.

Оскільки оплата незатребуваного в процесі виробництва аграрного потенціалу в разі його «порційного» споживання не є необхідною умовою, то ця схема об'єктивно буде приводити до зростання ефективності функціо-

нування економічної системи. З іншого боку, працівник, як елемент людських ресурсів, не може відтворюватися «порціями», що вимагає вирішення питання про можливість реалізації відтворювального процесу. Система, що стійко розвивається, з досить високим рівнем ефективності функціонування, як правило, страхує себе від можливого дефіциту трудових ресурсів, фінансуючи в достатній мірі відтворення своїх постійних працівників.

Ще однією особливістю людських ресурсів в аграрному секторі, що визначає його потенціал, є їх неоднорідність з приводу відносин власності. Реорганізація колгоспно-радгоспної системи, що припускає створення класу власників в аграрному секторі, але розпочата на тлі трансформаційної кризи і катастрофічного падіння обсягів аграрного виробництва і зростання сільського безробіття, об'єктивно призвела до зміни демографічної структури людських ресурсів, відтоку найбільш активної та кваліфікованої їх частини в сектор приватного бізнесу, в інші сфери і галузі національної економіки.

Різке зростання обсягів виробництва в особистих підсобних господарствах стало об'єктивною реакцією сільського населення на неможливість громадського сектору забезпечити не тільки процес їх відтворення, а й мінімальний прожитковий мінімум.

Ротація працівників аграрних підприємств призвела до того, що в більшості господарств більше половини працівників не є власниками. Домогтися відповідної якості найманої праці можна лише в умовах його адекватної оплати, що при поточному рівні ефективності виробництва в значній частині аграрних формувань практично неможливо. Виходить замкнуте коло: підвищити ефективність аграрного виробництва при низькому рівні потенціалу наявних працівників вкрай проблематично, а забезпечити зростання трудового потенціалу та віддачу його використання в умовах низької мотивації ще складніше. Зростання трудовитрат в особистих підсобних господарствах в умовах мінімальної механізації праці викликав об'єктивне падіння інтенсивності праці працівників у аграрному секторі.

Сформована ситуація призвела до того, що при начебто надлишку людських ресурсів в аграрному секторі трудовий потенціал аграрної сфери виявився вкрай низький. Приватні інвестори, які прийшли в аграрний сектор з досить великими сумами фінансових ресурсів, що спрямовуються на покриття дефіциту основних та обігових коштів, виявилися не готові до вирішення кадрових проблем.

Висновки. Отже, в умовах відсутності дієвої державної аграрної політики в частині фінансової підтримки сільських товаровиробників, різко зростаючого диспаритету цін на продукцію сільського господарства та ресурси, необхідні для аграрного виробництва, підприємницька ініціатива більшості фермерів згасла, оскільки сформувавши достатній рівень ресурсозабезпеченості своїх виробництв вони так і не змогли.

Держава сьогодні повинна діяти в двох напрямках, по-перше, необхідна цільова програма підтримки аграрного підприємництва і виділення необ-

хідних фінансових коштів на створення сучасних виробництв та об'єктів інфраструктури, по-друге, усвідомлюючи неминучість концентрації капіталу в аграрному секторі та необхідність забезпечення умов сталого розвитку аграрних підприємств (самостійно або в межах інтегрованих структур), державі необхідно забезпечити залучення капіталу в аграрний сектор з інших галузей і сфер діяльності. Якщо при реалізації першої частини даного плану перелік виробництв може бути заданий державою (сімейні ферми, пасіки, вирощування овочів і фруктів і т.д.), то в другому випадку, коли рішення про виділення коштів приймає інвестор, він повинен мати чітке уявлення про фактичний стан економічного потенціалу аграрного підприємства, в яке він інвестує кошти, і оцінювати економічну доцільність реалізації даного напрямку інвестицій.

Список використаних джерел

1. Москаленко О. М. Людський капітал як інституціональний ресурс моделі випереджаючого економічного розвитку / О. М. Москаленко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 2. – С. 304–306.
2. Олійник Н. М. Вдосконалення системи управління розвитком трудових ресурсів як головного критерію підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу / Н. М. Олійник // Економічні інновації. – 2014. – Вип. 57. – С. 275–282.
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov>.